

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 63, Aralık / December 2019, 279-288

HÜSEYİN CAVID'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation On Hüseyin Cavid's World Of Thought

(Makale Geliş Tarihi: 04.10.2019 / Kabul Tarihi: 14.10.2019)

Sedat ADIGÜZEL*

Öz

Azerbaycan Edebiyatı, Türk dünyası edebiyatları arasında modernleşme sürecinde daha hızlı ve daha başarılı bir süreç yaşamıştır. Özellikle 19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında Sovyetler Birliği kuruluncaya kadar Anadolu ile olan ilişkileri nedeniyle Azerbaycanlı yazar ve şairlerin farklı bir dünya görüşü ve edebî anlayışla eser verdiklerini görmekteyiz. Bu dönemin önemli isimlerinden biri de Hüseyin Cavid'tir. Azerbaycan edebiyatında romantizmin önde gelen şairi Cavid aynı zamanda milliyetçi dünya görüşünün de güçlü kalemlerinden biridir. Bu nedenle Sovyetler Birliği kurulduktan sonra çok ciddi takiplere maruz kalmış, önce eserleri sansüre uğramış, daha sonra 1937 Stalin terörü döneminde ise tutuklanmış ve sürgünde hayatını kaybetmiştir. Hem eserleri hem de fikirleri ile Azerbaycan'ın fikir ve edebiyat dünyasında müstesna bir yere sahip olan şair aynı zamanda yaşadıkları ile de bir dramın aslı unsuru olmuştur. Bu çalışmamızda Hüseyin Cavid'in şiir ve düşünce dünyası üzerine değerlendirmelerde bulunduk. Hüseyin Cavid fikri yapısındaki gelişim sürecini ve millet ve vatan sevgisini kaynaklarıyla ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Hüseyin Cavid, Romantizm

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature sadiguzel@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3509-0240

Abstract

Azerbaijani Literature underwent a more rapid and successful modernization process among the literatures of the Turkic world. We observe that Azerbaijani writers and poets produced works with a different worldview and literary understanding due to their relations with Anatolia especially in the late 19th century and early 20th century until the establishment of the Soviet Union. One of the essential names in this period is Hüseyin Cavid. Cavid, who is the prominent romantic poet in Azerbaijani literature, is also one of the strong writers of the nationalist worldview. For this reason, he was followed closely after the establishment of the Soviet Union; his works were censored; he was arrested during Stalin's Terror of 1937 and passed away on exile. The poet, who has an exceptional place in Azerbaijan's world of ideas and literature with both his ideas and works, also served as the central figure of a tragedy with his experiences. In the present study, Hüseyin Cavid's world of poetry and thought was evaluated. It was attempted to reveal the intellectual development process of Hüseyin Cavid's ideas and his love of country and nation with sources.

Key Words: Azerbaijan Literature, Hüseyin Cavid, Romanticism

Giriş

Azerbaycan edebiyatının, çok hızlı değişim süreci yaşadığı on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başlarında birçok büyük yazar ve şair bu edebiyatın gelişmesine çok önemli katkılar sunmuştur. 1800'lü yılların başlarından itibaren Rus Edebiyatının etkisinin yanı sıra Azerbaycanlı aydınların Anadolu ile olan ilişkileri Azerbaycan edebiyatının gelişimine doğrudan etki etmiş bir durumdur. Büyük bir çoğunluğunun 1937 yılında başlayan Kızıl Terör döneminde hayatını kaybedecek olan bu yazar ve şairler Türkiye ile Azerbaycan arasında edebî bir köprü kurmuşlardır. Bu nedenle bu iki edebiyat arasında tarihin en köklü ve sağlam bağları bu yıllarda kurulmuştur. Bu etkide en büyük değer sahibi şairlerden biri Hüseyin Cavid'tir.

1. Yazarın Hayatı

Hüseyin Cavid, 1882'de Nahçıvan'da dünyaya gelmiştir. Dindar bir ailenin çocuğu olan Hüseyin Cavid ilk önce dinî bir eğitim almıştır. Daha sonra yeni usul okullarda eğitimine devam etmiştir. Mezun olduktan sonra Tebriz'de şark edebiyatları ve Farsça ile ilgilenmiştir. 1905'te üniversite eğitimi için İstanbul'a gelmiştir. Hüseyin Cavid'in edebî düşüncesinin ve dünya görüşünün şekillenmesinde İstanbul'un özel bir yeri vardır. İstanbul Üniversitesinde dil ve edebiyat eğitimi almıştır. İlk kalem denemeleri olan şiirlerinden bazılarını burada yazmıştır. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra Nahçıvan'a dönmüş ve öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Değişik okullarda uzun zaman görev yaptıktan sonra Azerbaycan Yazarlar Birliğinde de çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1937'de Stalin'in başlattığı kızıl terör döneminde ilk tutuklanan aydınlardan biri olan Cavid'e, özellikle Türkiye'de bu-

lunmuş olması ve burada yazdığı eserlerinde Türkçülük düşüncelerine ait unsurlara yer vermesi sebebiyle ağır suçlamalarda bulunulmuştur. Sibirya'ya sürgüne gönderilmiş ve sürgüneyken bazı kaynaklara göre 1941, bazılarına göre ise 1944'te vefat etmiştir. "27 Mayıs 1941'de ailesine yazdığı mektubundan sonra ailesi ve dostları ondan bir daha haber alamazlar. Vefatıyla ilgili kesin bir tarih tespit edilememiştir. Araştırma sonuçları 20 Aralık 1941 veya 1944 yılında Sibirya'da bir hastanede vefat ettiği yönündedir" (Uygur, 2004: s.10) Ölüm tarihi 1941 olarak resmi kayıtlara geçmiştir, fakat bazı kaynaklar 20 Aralık 1941 olarak bazıları ise 5 Aralık 1941 olarak kayda geçmişlerdir. "Uzun yıllar Cavid'in hayatının son dönemi hakkında hiçbir bilgi yoktu. Edebîyat tarihlerinde, bu arada şairin hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili kaynaklarda onun 1944'te öldüğü bildirildi. Ama 1981'de, Cavid'in doğumunun yüzüncü yıl kutlamaları genişletildiği zaman KGB arşivlerinden alınan bilgiler onun ne zaman öldüğünü ve nerede defnolunduğunu ortaya çıkardı" (MUTHAROĞLU, 1993: s.277)

2. Edebî Kişiliği ve Düşünce Dünyası

Hüseyin Cavid edebî yaşamına çok genç yaşta başlamıştır. İlk şiirleri basit kalem denemeleri olarak değerlendirilen şair, bu eserlerinde Farsça yazmayı da denemiş fakat daha sonra ana dili Azerbaycan Türkçesi dışında hiçbir dilde eser yazmamıştır. Azerbaycan edebîyatı üzerine yapılan bazı çalışmalarda Cavid'in şairlik macerası dört devre halinde incelenmiştir:

1. 1895-1900'lü yıllar şairliğinin ilk dönemi;
2. 1900-1915 sanat yaşamının ikinci devresi, bu dönem içerisinde Hüseyin Cavid farklı ülkelerde bulunmuş ve sanat anlayışı güçlenerek olgunlaşmıştır. Özellikle Türkiye'de bulunduğu devre şairin sanat anlayışının ve dünya görüşünün şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir.
3. 1916-1926 yılları arası dönem; bu dönemi Sovyet eleştirmenleri "arayış" veya "tereddüt" dönemi olarak adlandırırken, şairin yaşadığı büyük hayal kırıklıklarını ve Azerbaycan Türklüğünün yaşadığı büyük dramı göz ardı etmişlerdir. Bu devre Hüseyin Cavid için büyük buhranlar dönemidir. Şairin aradığı herhangi bir sistem ya da edebî tarzdan bahsedilemez. Çünkü Hüseyin Cavid, bu dönemde gelecek adına bütün ümitlerini kaybetmiştir.
4. 1926-1937 yılları arası şairin edebî yaşamının son devresi olarak kabul edilmiştir. Bu devreyi Hüseyin Cavid'in, Sovyet rejimi tarafından hem edebî olarak hem de gerçek manada yok edildiği bir dönem olarak tanımlamak gerekmektedir. Sadece Hüseyin Cavid değil bütün Azerbaycan edebîyatı bu yok oluşu yaşamıştır.

1920 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte başlayan edebîyat-ta yönelim anlayışına dâhil olmak istemeyen Cavid, sistemin istediği doğrultuda eserler vermemiştir. Bu dönemde onu sistem yanlısı, inkılabı destekleyen bir şair olarak görmek isteyen eleştirmenler, yazdığı her şiirde sosyalizmin izlerini arama-

ya çalışmışlar fakat bu gayret onlar açısından hiçbir zaman müspet netice vermemiştir.

Hüseyin Cavid'in sanatkarlığının olgun dönemi 1910-1936 yılları arasındaki devre olarak varsayılmaktadır. Azerbaycan edebiyatında romantizm akımının bu dönemdeki en büyük temsilcilerinden biridir. Hüseyin Cavid'in 1910 yılında kaleme aldığı *Ana*, Azerbaycan edebiyatının ilk manzum dram eseri olarak kabul edilmektedir. Bu eserden itibaren Azerbaycan edebiyatının en büyük dram yazarlarından biri olarak kabul görmüştür. Sovyet dönemini içine alan 1920-1936 yılları arasında yazdığı eserlerle bahsedilen devrin de en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Cavid, hiçbir zaman ve hiçbir eseriyle Sovyet edebî anlayışının temsilcisi olmamıştır. Sosyalist realist anlayışla yapılan değerlendirmelerle Cavid, sosyalizm temsilcisi veya Azerbaycan'da yeni kurulan sistemin savunucusu olarak gösterilmek istenmişse de milli edebiyatın gerçek manada temsilcisi olmuş bu büyük bir şair için bu düşünce sadece yazılarda kalmış, hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Yeni kurulan sistemin kendini halka benimsetmek için halkın nazarında çok kıymetli olan şair ve yazarları kendi çizgisine çekmek ve yeni rejimin savunucusu haline getirmek bu dönem Sovyet idarecilerinin en büyük arzusu olmuştur. Bu bakış açısıyla değerlendirilen Azer poemasının yazılması yaklaşık on yedi yıl sürmüştür. 1920-1937 yılları arasında yazdığı bu eser onun son dönem yapıtıdır. *Azer*'in Sovyet devrini içine alan bir zaman diliminde yazıldığı dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Sadece bu eser üzerinden çeşitli öngörülerle değerlendirmede bulunmak ideolojik bir yaklaşım olmaktan ileri gitmeyecektir.

Hüseyin Cavid'i sosyalizm realizminin en büyük temsilcilerinden biri olarak gösterme çabaları boşa çıkan sosyalist eleştirilenler, daha sonra onu inkılabın gerçeklerini anlamamakla itham etmişlerdir. "*Şair hakkında monografik eserler yazmış Akademik M. Cafer ise bunları kabul etmekle birlikte, hem de bu yıllarda H. Cavid'in sosyalist inkılabın mahiyetini anlamadığını gösterir. Cavid'te yeni hayat, bu hayatın büyük manası ve geleceği hakkında aydın bir düşünce yoktu, onda proleter inkılabının kurtarıcı rolüne kesin bir inanç yoktu*" (Seyidova, 1988: s. 58).

Sovyetler Birliği döneminde Hüseyin Cavid'in eserlerine yaklaşım büyük zıtlıklar taşımaktadır. Sosyalist gerçekçi arayışlar ışığında Cavid ya devrinin en büyük sosyalisti ya da gericiliğin ve yobazlığın temsilcisi olarak değerlendirilmiştir. Bu iki yaklaşımın sebebi de ideolojiktir. Herkes Cavid'i görmek istediği yere çekmek istemiştir. Özellikle onun eserlerinde istedikleri sosyalist izleri bulamayanlar ya da onu sosyalizm realizmi çizgisine çekemeyenler onu Pantürkizm ve Panislamizm'in en ateşli savunucusu olarak görmüş ve şairi Sovyetler Birliği'nin en büyük düşmanlarından biri olmakla itham etmişlerdir. '*...Hüseyin Cavid edebî icat için eski motifler arıyor ve sanatkarlığı için İblis, Peygamber Şeyh Sen'an, Geçmiş Günler gibi köhne mevzular intihab ediyor*' (Kommunist, 22 Ekim 1924).

Yahut ‘...tarihî romantizme kapılıyor. Teymur gibi gaddar bir istilacıyı ve o zamanki hayatı idealleştiriyor, tarihî hadiseleri bilmerre (büsbütün) karıştırıyor, taklit ediyor.’ (M. K. Elekberli) Yahut ‘Şair, Peygamber ve onun dili ile hâkim sınıflara liberal Müslüman burjuvazisinin nazarı ile bakmış, İslam ve onun bütün kahramanlarını takdis etmiştir (A. Şerif, Yeni Fikir, 12 Eylül 1924)’ (Karayev, 1999: s. 280).

Özellikle Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında yapılan yorumlar Hüseyin Cavid'in, gerçek manada bir Türkçü ve İslamcı olduğuna dair büyük suçlamalar içermiştir. Stalin dönemi sona erip, baskılar biraz daha azalınca, özellikle de 1982 yılında mezarı Nahçıvan'a taşandıktan sonra yapılan yorumlar da en az yukarıdaki alıntıda gösterdiğimiz kadar yanlı ve ideolojiktir. *“Azerbaycan'ın işçi ve şuurulu aydınlarında meydana gelen inkılabı ahval-i ruhiye Cavid'i henüz genç yaşlarında celp etmiştir ve bu merak gittikçe kuvvetlenmişti. Büyük Ekim devrimi öncesinde tamamlanan ‘Şeyda’ dramında ve birçok lirik epik şiirlerinde şair öz dili ve kahramanlarının dilinde ‘azatlık seherinin yaklaşmasından’, ‘karanlığın seyrekleşmesinden, ‘Tan yıldızının doğacağından sık sık bahsediyordu...” (Cavid T., 1982: s.6).*

Hüseyin Cavid'in eserlerinde sosyalizmin izlerini aramak ve onu Bolşevik ihtilalinin en büyük savunucusu olarak görmek arzusunun gerçekleşmediğini fark eden anlayış Cavid gibi şairleri en büyük tehlike olarak kabul etmekten de vazgeçmemiştir. Kommunist gazetesindeki bir yazıda Cavid için yapılan eleştiriler bu anlayışın en belirgin yansımasıdır. *Samed Vurgun yoldaş Sabir'in bir halk şairi olarak yüksekliğinden bahsetmiş, Hüseyin Cavid'in geride kaldığını, Azerbaycan halkı, hayat ve maişetinden, tarihi inkişaf hakikatinden yazmadığı karakterize edilmiştir. Hüseyin Cavid yaratıcılığının Azerbaycan halkı ile alakalı olmadığını, bunun Cavid'i formalizme sürüklediğini göstermiştir (Gasımova, 2013: s. 31-32).* Stalin dönemi ile birlikte başlayan kızıl terör döneminde şairin yaşadıkları sistemin Hüseyin Cavid'le hiçbir zaman aynı çizgiye gelmediğinin tarihi bir kanıtı olarak karşımızda durmaktadır. Azerbaycanlı aydınlar için adeta bir yok oluş süreci olan bu devrede Cavid de önce tutuklanmış, hiçbir suçu olmadığı halde sürgüne gönderilmiş ve burada vefat etmiştir.

Azerbaycan edebiyatının ilk dram yazarlarından biri olarak kabul edilen Hüseyin Cavid'i bir ekol, edebî bir mektep olarak tanımlamak gerekmektedir. Çünkü kendinden sonra gelen manzum facia ve dram yazarlarının onun etkisinde oldukları ve bir Cavid mektebi oluşturdukları açıkça görülmektedir. *Cavid'in felsefi facia, tarihî ve aile dramlarından ibaret olan eserleri 60 yıldır ki (muayyen fasıla ile) sahneden inmiyor ve bunlar üslup, yazı şekli bakımından Azerbaycan drama yazarlığının yeni bir merhalesi olduğu gibi, tiyatro medeniyetinin gelişmesinde de çok önemli tesir göstermiş, milli tiyatro tarihi sayfalarında ‘Cavid Tiyatrosu’ olarak karakterize edilmiştir (Cavid T., 1982: s.5).*

Hüseyin Cavid'in evrensel bir söyleyiş ve duyusu olmakla birlikte eserlerinde millilik, Azerbaycan Türk'ünün yaşamı, tarihi, kültürü ve varoluş mücadelesi, romantik bir şairin bakış açısıyla tüm gerçekleriyle okuyucuya sunulmuştur.

Cavid'in eserlerinde yaşadığı dönemin sosyal hayatına, halkının çektiği sıkıntılara dair çok geniş bir konu yelpazesine sahip olduğunu görürüz. Hatta Türkiye'de yaşadığı dönemleri içine alan eserlerinde İstanbul yaşamının da şairimizin konu dünyasında özel bir yeri olduğu söylenebilir. Bu açıdan baktığımızda şairin romantizminde kendi iç dünyasından ziyade halkının içinde bulunduğu zor dönemin etkisi olduğu aşikârdır. XX. yüzyılın ilk çeyreği Azerbaycan için çok büyük sıkıntıların yaşandığı bir devredir. Çarlık Rusya'nın bitmek bilmeyen baskısı, Bolşevik hareketleri, Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yaptıkları eziyetler, 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade'nin kurduğu cumhuriyetin kısa ömürlü oluşu, büyük beklentiler ve umutlarla dâhil olunan Sovyetler Birliği'nin baskı ve yıldırma politikaları bu yüzyılın başında Azerbaycan Türklüğünün dramı olmuştur. Bir şair olarak bu sıkıntıları en çok hissedenden biri de Cavid'tir. Özellikle onun 1920 yılından sonra yazdığı şiirlerin yüksek inkılapçı ruhuyla, Bolşevik ihtilalinin ve sosyalizmin getirdiği farz edilen sahte özgürlük ruhuyla yazıldığını iddia etmek ve eserlerini bu yönde yorumlamak sosyalist bir bakış açısının neticesidir. "*Azerbaycan burjuva-feodal ağalığına son koyduktan, gerçekdışı ve hurafe tebligatını sınırlandırdıktan sonra halk, vatan için besledikleri arzuların çoğunun hakikate çevrildiğini gören Cavid'in yaratıcılığında yen hayatın, yeni medeni yükselişin terennümü esas yer tutar*" (Cavid T. 1982: s.6). Eğer Cavid'in edebî dünyası alintıda bahsedilen şekilde olsaydı Sovyet edebî anlayışı Cavid'ten kendi ideolojik düşünceleri doğrultusunda istifade etmekten geri durmazdı. Hüseyin Cavid'in Sovyetler Birliği kurulduktan sonra yaşadığı acılara baktığımızda durumun hiç de bahsedildiği gibi olmadığı anlaşılacaktır.

Hüseyin Cavid'in eserlerinde tarihi mevzulara yönelmesi onun edebî kimliği açısından değerlendirmesi gereken bir diğer husustur. Eserlerine sosyalist bir bakış açısıyla yaklaşmak isteyenler, yazarın tarihe yönelmesini sosyalist ideolojiye bağlılığı ile izah etmeye çalışırlar ki bu durum hem sosyalist gerçekçi edebî anlayışa hem de Hüseyin Cavid'in fikir dünyasına aykırıdır. Onun çok ince mesajlarla yoğurduğu ve işlediği mevzuları eski ile yeninin; esaretle özgürlüğün mücadelesi olarak Sovyet edebî anlayışı sosyalizm realizminin yazar ve şairlerinde görmek istediği 1920 öncesinin Sovyet devriyle mukayesesi ve Sovyet devrimini yüceltme Cavid'in sanat çizgisiyle ve dünya görüşü ile asla örtüşmemektedir. Cavid'in tarihe yönelmesini, o dönem birçok Azerbaycanlı yazar ve şairin yaptığı gibi bir kendini gerçekleştirme alanına yönelme olarak izah edilmelidir. Çünkü Sovyetler Birliği kendi çizgisine çekemediği yazar ve şairlere nefes alma imkânı dahi tanımamıştır. Bu baskıdan kurtulmanın en kolay yolunu tarihin zengin dünyasında bulan aydınlar bu dönemde bu yolu çok denemişlerdir. Sovyetlerin katı sansüründen kurtulabil-

mek ve hiç olmazsa biraz daha rahat yazabilmek için Hüseyin Cavid de bu yola başvurmuştur.

Hüseyin Cavid yaşadığı ve yazdığı devrin bütün sosyal ve siyasi olaylarını, millî ve dinî düşüncelerini, Azerbaycan Türklüğünün yaşamını, sıkıntılarını, özgürlük uğruna verdikleri mücadeleleri, ayrıca o dönemde bütün dünyada cereyan eden, sadece Azerbaycan Türklüğünü değil bütün insanlığı ilgilendiren güncel mevzularını ele almıştır. Bu açıdan baktığımız zaman Cavid'in çok zengin bir konu yelpazesi olduğunu söyleyebiliriz. Devrinin sıkıntılarını insanî değerler ve romantik durumu yönüyle ele alan bazı Sovyet devri eleştirmenlerinin, onu sanki sosyalizmin en güçlü savunucusu olarak değerlendirmeleri hem hatalı hem de Cavid'in dünya görüşüne tamamen aykırı bir tavidir.

“ ‘Benim tanrım güzelliştir’ şiarına Cavid, her yerde, en çok ise sanatın hem fikir hem de bedîî şekil güzelliğine bakışında sadık kalmıştır. Daha sağlığında şiirinin sanatkârlığı, musiki ve vezin kamilliği A. S. Puşkin ile mukayese edilen ilk Azerbaycan şairi Cavid'tir” (Karayev, 1999: s. 278). Bu değerlendirmelerden Cavid'in Azerbaycan edebîyatı için ne kadar değerli bir isim olduğu anlaşılmıştır. Onun şiir dünyası, sevgiyi, güzelliği ve Azerbaycan Türklüğünün bütün manevî ve ahlakî dünyasını içine alan bir derya olarak kabul görmüş ve Cavid'in şiir anlayışı Azerbaycan edebîyatının XX. yüzyıla kadar geçirdiği bütün merhaleleri adeta kuşatmıştır. Hüseyin Cavid'in şiir dünyası hem geleneği hem de yeniliği bünyesinde barındırmıştır. Şiiri ritmin ve ahengin bütünlüğüdür. Eski şiirin gelenekleri ile halk şiirinin yapısını mükemmel yakın bilen şair, bunu şiirine de uygulamıştır. Hüseyin Cavid'in hem aruzu hem de heceyi şiirinde birleştirdiği görülmektedir. “Şeyh Senan'da ilk defa olarak aynı eserde ‘vezin birliği’ kanununu bozuyor. Aruzun birkaç bahrinden ve heceden aynı anda istifade ediyor” (Karayev, 1999: s. 279).

Bu nedenle Hüseyin Cavid, Azerbaycan şiiri için yeni bir soluk, değişik bir duyuşun sembolü olmuştur. Hayata bakışı, dünya görüşü, yaşadığı zamanın onun hayatındaki etkisi bu şiir dünyasının en büyük mabaidir. Birçok şiirini bu noktada değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür. *Türk Esirleri* adlı şiiri bu dünya görüşünün ve yaşam yolunun şiire yansımalarının en güzel örneklerindedir.

Türk Esirleri

Erkek, kadın, esker, çocug, ihtiyar,

-Esir-deye, minlerce Türk övladı:

İssız bir adanın goynunda sızlar,

Sorulmaz derdi, duyulmaz feryadı.

İşte bir mezarlık ki her gün

Yığın-yığın insan udar da, doymaz;

Sağlam vücudlar bile düşgün, ölgün

Ümitsiz bir heykelden ferg olunmaz...

Nargin adasındaki esir Türkler için yazdığı bu şiir devrin Türk dünyasının feryadı gibidir. Cavid'in birçok şiirinde bu duyuş ve bu duruş hissedilmiştir. Hüseyin Cavid'in 1937 yılından sonraki akıbetinin de bunun bir neticesi olduğu aşikârdır.

Hüseyin Cavid'in şiirlerinin Azerbaycan Türkünün ruh dünyasında özel bir yere sahip oluşu da bu noktadan değerlendirilmelidir. Şiirinde milli ruhu, özünde yani Azerbaycan şiirinin geçmişinde, kendi milletinin tarihinde bulmuştur. Bulduğu bu özü büyük bir sanatkâr olarak işlemiş ve yani bir tarz olarak 'Cavid şiiri'ni oluşturmuştur.

XX. yüzyılın başlarında Anadolu'da gelişen edebîyatın Azerbaycan edebîyatı ile önemli ilişkileri olmuştur. Türk edebîyatının, Azerbaycan edebîyatı üzerindeki etkisi Sovyet devri eleştirmenleri tarafından bütün yönleri ile olumsuz olarak değerlendirilirken özellikle bağımsızlık sonrası yapılan çalışmalar bu etkinin olumlu yönlerini göstermek üzere yoğunlaşmıştır. Azerbaycan edebîyatında XX. yüzyıla damgasını vurmuş Hüseyin Cavid, Ahmed Cevad gibi önemli şahsiyetlerin, Hüseyinzade Alibey gibi mütefekkirlerin bu etki ile yetiştiklerini dikkatten kaçırmamak gerekir. Bu dönemde Azerbaycanlı şair, yazar, bilim adamı ve düşünürlerin Anadolu ile olan ilişkilerinin Azerbaycan edebîyatının Türkiye'de tanınmasında da büyük rolü olmuştur. Burada Hüseyin Cavid'in üstlendiği rolden de ayrıca bahsetmek gerekmektedir. 1903 yılında eğitim amacıyla Türkiye'ye gelen Cavid, edebî ve fikir dünyasını şekillendirecek yeni bir muhitin içerisine girmiştir. Bu muhit Cavid'in bütün edebî yaşamı boyunca etkili olmuştur. Hüseyin Cavid'in Türkiye'ye ilk gelişi sağlık sorunları nedeniyle kısa sürmüştür. 1905 yılında tekrar İstanbul'a gelmiş ve eğitimine devam etmiştir. İstanbul'da edebîyat eğitimi alan Cavid, devrin önemli şair ve yazarlarıyla tanışmış ve dönemin siyasi ve fikrî hareketlerinden etkilenmiştir. Hüseyin Cavid'in 1937'de başlayan Stalin devlet teröründen kurtulmamasının ana sebeplerinden biri de onun Türkiye'ye ve Türk edebîyatın olan yakınlığıdır. *"Türkiye'de tahsil gördüğü yıllarda Hüseyin Cavid edebî faaliyetlerini de devam ettirmiştir. Şairin bazı lirik ve santimental şiirleri bu yılların mahsulüdür. Fakat şair vatanına döndükten sonra Türkiye hayatından bahseden 'Uçurum' ve 'Afet' piyeslerini yazdı ve bu eserlerde Türkiye asilzadelerinin dehşetli, miskin hayatını, mevcut toplumsal yapının zıtlıklarını ve acayıplıklarını çok sert eleştirdi"* (Resuli, 2001: s. 38).

Büyük şairin bu dönem eserlerinde Türk gençliğinin ve aydının düştüğü durum, yaşadığı eziklik, uğradığı ahlakî bozulma, Avrupa'dan fazilet beklerken sefahatin ve ahlaksızlığın Avrupa eliyle Türk milletinin içine girmiş olması o kadar açık ve güzel ifade edilmiştir ki bu ifadeler ancak bu sıkıntıları yüreğinde yaşayan milliyetçi bir aydının düşünceleri olabilirdi. Hüseyin Cavid'i edebî yaşamında ve

fikirlerinde tutarsız olmakla suçlayan ideolojik tenkitçiler şairin bu düşüncelerinde İslamcı ve Türkçü izler aramışlar ve onu o zaman için en büyük suçlardan biri olarak kabul edilen Pantürkizm savunucusu olarak itham etmişlerdir.

Bu noktada Cavid'in Türkiye'de bulunduğu yıllarda Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Abdülhak Hamit Tarhan, Rıza Tevfik ve Mehmet Akif Ersoy'la yakın ilişkiler kurduğu ve onların şiir anlayışlarından, edebî düşüncelerinden etkilendiği bilinen bir gerçektir.

Türkiye'den ayrıлып ana yurduna döndüğünde ondaki yüksek vatan duygusunu ve millet sevgisini besleyen kaynak Türkiye'de yakından tanış olduğu milliyetçi akımlardır. 1937 yılında Panislamizm ve Pantürkizm suçlamasıyla tutuklanıp sürgüne gönderilmesinde ve Sibirya sürgününde vefat etmesinde de bu dönem kalem aldıklarının önemli bir etkisi olduğu muhakkaktır.

Özellikle Türkiye'de temellerini attığı *Uçurum* ve *Afet*, konuları ve kahraman özellikleri bakımından Cavid'in Türkiye'ye ve Türk insanına yaklaşımının ne kadar hassas olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu iki eser üzerine hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da birçok çalışma yapılmış ve şairin Türkiye'ye karşı hassasiyeti bütün araştırmacıların dikkatini çeken en önemli hususiyet olmuştur.

Uçurum, dört perdelik bir dramdır. Celal, Güvercin, Uluğ Bey, Yıldırım, Aydemir, Ekrem Anjel, Elmas bu dramın şahıs kadrosunu oluşturmaktadır. Hüseyin Cavid'in fikri dünyasının şekillenmesinde, edebî anlayışının olgunlaşmasında önemli bir yere sahip olan İstanbul'un o dönemki yaşantısı, Türk gençliğinin ahlakî ve ruhî dünyasının yansımalarının yer aldığı alt yapısı çok güçlü bir devir dramıdır. Konusunu İstanbul'un artık iyice bozulmaya başlamış sosyal yaşantısından ve aile hayatından alan dört perdelik mensur bir trajedi olan *Afet* ise şairin planlarını İstanbul'da yaptığı ancak 1921 yılında neşrettiği önemli bir eserdir. Her iki eser de Hüseyin Cavid'in düşünce dünyasında İstanbul'un ve Türkiye'nin ne kadar mühim bir yer tuttuğunun göstergesidir. Batılılaşma hevesinin, gençliğin kaybolan değer yargılarının onları sürüklediği son, geleneğin modernleşme karşısındaki mücadelesi Cavid'in taşıdığı yüksek idealin drama ve trajediye dönüşmüş şeklidir.

Hüseyin Cavid'in taşıdığı yüksek ideal ve sahip olduğu millet sevgisi onun yaşamındaki en büyük dramın da sebebi olmuştur. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra Hüseyin Cavid'in sürgündeki ölümüne kadar olan sürede çektiği bütün sıkıntıların sebebi onun düşünce dünyasında geniş yer bulan Türk dünyası idealidir. Bu dünya görüşü büyük şairin eserlerinde kullandığı dile de yansımıştır. 20. yüzyılın başlarından itibaren hem Türk dünyasından hem de Anadolu'dan birçok aydının açıkça ifade etmeye başladığı ortak edebî dil düşüncesinin Cavid'te hayata geçtiğini görmekteyiz. Onun eserlerinin büyük bir kısmı 'Türk ortak edebî dili'nin kullanımının güzel örnekleridir. "*Hüseyin Cavid'in şiirleri söz varlığı bakımından ince-*

lendiğinde onun Türkiye Türkçesine dair birçok sözcük kullanıldığı görülmektedir. Bu sözcüklerden çoğunun Azerbaycan Türkçesinde muadili olmasına rağmen Cavid bu kelimeleri bilinçli olarak kullanmış ve “dilde birlik” sağlamaya çalışmıştır. O, hem Türkiye Türkçesi hem de Azerbaycan Türkçesini şiirlerinde çok büyük bir ustalikle bir arada kullanarak gerçek bir “ortak Türk edebî dili” oluşturmayı başarmıştır.” (Kotan, 2018: s. 191)

Sonuç

Bu değerlendirmelerden Hüseyin Cavid’in Azerbaycan edebiyat tarihinde ve Türk dünyası ortak edebî mirasında ve ortak Türk dili idealinde büyük bir yere sahip Türk aydını olduğu görülmektedir. Bu düşünceler, yaşadığı dönemde romantik şairin hayatında dramatik bir sona sebep olmuştur. Türk dünyası ideali onun pantürkist suçlamasıyla tutuklanmasına ve ölümünü hazırlayan sürgüne gönderilmesine neden olmuştur. Bu netice bile onun taşıdığı ideallerin ne kadar büyük olduğunun ve Türk milleti için ne kadar değerli olduğunun bir göstergesidir. Azerbaycan ve Anadolu Türklüğü, şairin fikir dünyasında özel bir yere sahiptir. Bu açıdan eserlerinde toplum ve fert değerlendirmeleri çok önemli yer tutmuştur. Hüseyin Cavid’in toplumsal hiçbir değere ve soruna karşı sanatını ön plana çıkararak bir tavır takınmadığı ve millet kavramı içinde yer alan bütün değerlerin onun için sanatının da önüne geçtiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- CAVİD, Turan (1982), *Hüseyin Cavid Eserleri*, 3 Cilt, Bakü: Yazıcı Neşriyyat.
- GASIMOVA, Güler (2013), *Açığ Edebîyyat*, Bakü: Ganun Neşriyyat.
- KARAYEV, Yaşar (1999), *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebîyatı*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- KOTAN, Hüsna (2018), *Hüseyin Cavid’in şiirlerine Sözcük Bilimsel Açıdan Bir Bakış*, s.180-187, Azerbaycan’ın Kurucusu Haydar Aliyev’in Doğumunun 95. Yılı Anısına Haydar Aliyev ve Türk Dünyası Sempozyumu Kitabı, Erzurum.
- MUHTAROĞLU, Vilayet (1993), “Hüseyin Cavid”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebîyatları Antolojisi*, C.4, Azerbaycan Edebîyatı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 266-293.
- RESULİ, İrade (2001), *Dramaturgiamızda Türkiye*, Bakü: Tural Neşriyyat.
- UYGUR, Erdoğan, (2004), *Hüseyin Cavid Edebî Faaliyetleri ve Topal Teymur Piyesi*, Ankara: Buluş Matbaası.
- SEYİDOVA, M.D. (1988), “*H. Cavid*”, *Azerbaycan Sovet Edebîyyatı*, Bakü: Maarif Neşriyyatı.